

MLINARI I VODENIČARI NA PODRUČJU VARAŽDINSKOG, LUDBREŠKOG, KOPRIVNIČKOG I ĐURĐEVAČKOG KOTARA 1891. GODINE

MILLERS AND MILL WORKERS IN THE AREA OF VARAŽDIN, LUDBREG, KOPRIVNICA AND ĐURĐEVAC DISTRICTS IN 1891

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Draškovićeva 23

Zagreb

mira.kolar@zg.t-com.hr

Received / Primljeno: 29. 7. 2019.

Accepted / Prihvaćeno: 4. 11. 2019.

Original scientific paper / Izvorni znanstveni rad

UDK / UDC: 664.71(282.24Drava)"1891"(091)

334.712(497.525)"189"(091)

Elizabeta WAGNER

Draškovićeva 23

Zagreb

Sažetak

Nakon ukinuća cehova 1870. godine stari oblici proizvodnje roba i prodaje morali su se promijeniti. Cehovi i manufakture nestaju a zamjenjuju ih obrtnici i trgovci. Prilike u Hrvatskoj koja je pod banom Jelačićem otvorila obrte sposobnima, ostavilo je hrvatske zemlje u poprilično kaotičnom stanju u kojem nije bilo reda a i gospodarski napredak bio je slab. To se vremenom mijenjalo i 1884. donosi se Zakon o obrtu koji je trebao unijeti red u tu djelatnost koja je za područje Hrvatske bila podređena ugarskom Ministarstvu u Budimpešti. No narod je trebao mlinove. Vodenice su do kraja 19. stoljeća imale važnu ulogu u snabdijevanju hrvatskog naroda brašnom. Vodenica je bilo mnogo, kao i mlinara. Popis mlinara u ovom radu to potvrđuje te možemo reći da su parni mlinovi izazvali veliku nezaposlenost mlinara budući da su vodenice počele ubrzano propadati. Na području Podravine od Varaždina do Virovitice djelovale su brojne vodenice, kako one na rijeci Dravi tako i one na manjim potocima i one gdje su kamenovi bili pokretani konjskom snagom. U nemogućnosti da razlučimo prve od drugih i trećih donosimo imena mlinara na području četiri dravska kotara kakvi su bili poslije 1885., odnosno onako kako je to iskazano u Adresarima. Vrijeme popisa 1890., odnosno 1891. vrijeme je kada parni mlinovi počinju potiskivati vodenice i potočare što izaziva velike poremećaje u radu malih mlinova, tj. vodenica i potočara a odrazilo se velikom ponudom mlinara bez posla pa mnogi prelaze i u druga zanimanja.

Ključne riječi: mlinari, vodenice, Drava, Varaždin, Ludbreg, Koprivnica, Đurđevac

Keywords: millers, water mills, Drava, Varaždin, Ludbreg, Koprivnica, Đurđevac

1. UVOD

Velika raskoš prirode uz Dravu u Podravini sa svojim šumama i vodama potaknula je još u srednjem vijeku ljude da grade vodenice. One su građene gotovo u svakom mjestu. Akademik Dragutin Feletar je pronašao da je na području Vojne krajine radilo 1817 godine 2691 mlinova od čega samo na području varaždinskog generalata 626 vodenice.¹ Taj se broj i povećavao, a pokret 1848. promijenio je strukturu gospodarstva te se sada u mlinarstvo koje više nije feudalni monopol uključuju mnoge osobe i u polovici stoljeća na području Varaždinske županije prema istom izvoru djeluje 129, Križevačke 110 a Virovitičke 598 mlinova. Brojno stanje mlinova se je često mijenjalo, jer su to bile uglavnom vodenice koje su često

¹ Dragutin FELETAR, Podravina Prinos poznavanju gospodarskog razvoja sjeverozapadne Hrvatske, Koprivnica 1973., 146.

stradale od vremenskih nepogoda zbog drvene građe i promjenljive čudi vodenih tokova i izvršenih regulacija. No potrebe sve brojnijeg stanovništva potiču njihovu gradnju i vodeničarstvo uporno preživljava sve društvene promjene. Više iz ljubavi prema starini nego iz potrebe, jer vodenice smještene uz vodene tokove bile su često i mjesto susreta i razgovora ljudi određenog kraja. Ne začuđuje da se danas pojedine vodenice obnavljaju pod izlikom obnavljanja narodne baštine i tradicije što se nije desilo ni kod jednog parnog mlina. Roman Mate Lovraka »Družba Pere Kvržice« dugo je godina bio u popisu školske lektire i njegovao je ljubav za stare drvene mlinove.² Stoga se i danas često spominju i opisuju razne vrste vodenica kako po ustroju tako i po vlasništvu.³ Slikar Matija Pokrivka načinio je crteže vodenica koje je pronašao lutajući Hrvatskom sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća.⁴ Slikari koje mi zovemo naivni, a ja smatram da se radi o narodnom seoskom slikarstvu, pobrinuli su se da nam se sjećanja na prirodan pa čak i raskošan život prirode uz Dravu obnovi, i danas nema nikoga - osim zagovornika izgradnje novih hidrocentrala na Dravi - tko to ne bi priznao nakon što posjeti izvor Mure u Dravu i Konake, nakon što stekne nezaboravna sjećanja tim posjetom. No ovaj rad nije pisan radi promocije zaštite Drave, već radi toga da se ukaže kako su Drava i njeni pritoci kojih je danas mnogo manje, bili važan faktor za rad vodenih mlinova različitih vrsta, predstavljajući u svojoj ukupnosti značajan faktor u gospodarstvu sjeverne Hrvatske.

Današnje industrijsko vrijeme i globalizacija obezvrijedilo je rad mnogih električnih, a ne samo parnih mlinova i mlinova na benzin, jer su te sirovine bile preskupe i nerentabilne. Malobrojni veliki moderni električni mlinovi uz koje su sagrađeni i ogromni silosi zadovoljavaju potrebe stanovništva pri čemu često uz te mlinove rade i pekarnice. Zanimljivo je međutim da su vodenice i potočare trajale od 14. do 19. stoljeća kao glavni instrumenti za meljavu žita, a parni mlinovi nisu trajali dulje od pola stoljeća.⁵ U neravnopravnoj konkurentskoj borbi su vodenice nestajale ili su neke ostale samo kao primjer nekadašnjeg mlinarstva, održavanog od pojedinačnog vlasnika, zadruga ili grupe seljana. No dvadeseto stoljeće učinilo je sve da se stanovništvo ponuka da napusti zavičaj i da se preseli u gradove koje su njegovali industrijski razvitak i poučavali narod za rad u vanpoljoprivrednim zanimanjima. Treba se prisjetiti da su rijeke žile kucavice našeg planeta. Naše rijeke kao sastavni dio dunavskog sliva imale su sudbonosnu ulogu u našoj povijesti. One su spajale i razdvajale. Sava i Drava su pritoke Dunava i prva utiče u Dunav kod Zemuna, a druga kod Osijeka, te upravo po tome slivu Hrvatska ulazi u balkanski prostor što je bilo sudbonosno za njenu povijest.

Hrvatska je svojim položajem srednjoeuropska i mediteranska zemlja i to daje vrijednost i mnogostruki poticaj njenom gospodarskom i društvenom razvitku. No povijest je pokazala da su svi susjedi željeli rascjepkati i podijeliti Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, mijenjajući granice ali i njezin etnografski sastav. To je bilo sudbonosno i za Dravu, te zemlje uz njezinu obalu priželjkuju mnogi i samo pripadnost Europskoj uniji kao sustavu koji je sličan nekadanjoj Habsburškoj monarhiji može joj vratiti važnost koju ima i koju treba njegovati. Ime Podravina daje se danas samo kraju od Varaždina do Virovitice, a dalje do Osijeka kraj se zove Slavonija kako se do 17. st. zvao i čitav kraj od Osijeka do Varaždina. Sve to ukazuje na političku tendenciju Slavena da se pod imenom slavenske zemlje čitavo područje stopi u jednu cjelinu.

Tek poslije 1821. kada se Hrvatska ponovno spaja s Primorjem i Jadranom stvoren je teritorij koji je mogao funkcionirati kao gospodarska cjelina. No kroz povijest naselilo se ovdje stanovništvo raznih vjera i narodnosti, a doseljavanje ali i iseljavanje se je nastavljalo i dalje što je stvaralo poteškoće za

² Roman Mate Lovraka, Družba Pere Kvržice opisuje obnovu stare vodenice od grupe učenika. Tiskan je u mnogo izdanja i na mnogim jezicima. (M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Tragovi vremena u djelima Mate Lovraka, Zagreb - Bjelovar, 2012., 55).

³ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Elizabeta Wagner, »Vodenice u Hrvatskoj (18.-20. stoljeća), kao primjer odnosa između ljudi i rijeka/potoka«, »Ekonomska i ekološka povijest«, III/2007, br. 3, 83-120.

⁴ Matija POKRIVKA, Mlinovi u Hrvata. Žrnovnice, vodenice, suvare i vjetrenjače, Zagreb 2004.

⁵ Prvi parni mlin sagrađen je u Engleskoj 1786 i radio je na ugljen i drva. Prvi mlin u Hrvatskoj sagrađen je na imanju grofa Eltza u Vukovaru 1846. (D. FELETAR, Podravina, 146. Rudolf BIČANIĆ, Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750.-1861, Zagreb 1951., 212-213).

Slika 1. Fotografija vodenice Blaža i Vojteka Hrvoića iz Ferdinandovca koju je Stjepan Hrvoić pronašao na tavanu svoje kuće te nam ju darovao 2019. godine na čemu mu najsrdačnije zahvaljujemo.

definiranje narodnosti. Nije bila razvijena ni nacionalna svijest a povijest je prema hrvatskim zemljama bila poprilično okrutna sprečavajući i kočeci prirodni njen razvoj.

Loše prolazi i Podravina koja je pod snažnim mađarskim utjecajem. Drava tada nije razdvajala već spajala dva naroda. Podravina se učvršćuje kao geografsko-povijesni pojam tek nakon što je dr. Dragutin Feletar napisao dvije monografije u čijem naslovu dominira podravsko ime. Danas to ime više nije sporno.

Mađari koji su žestoko gradili i uspješno izgradili svoju narodnost, jezik a s time i državu tretirali su kraj sve do Save a osobito tri slavonske županije, kao svoj. Mnogi veleposjednici u Međimurju, pa i Hrvatskom zagorju iskazivali su se kao Mađari. U Međimurju i dijelu Hrvatskog Zagorja koristio se *Verbecijev tripartisum* kao osnovni imovinsko-pravni zakon na veleposjedima, a Pergošić je preveo *Tripartitum* na hrvatsku kajkavštinu.

Za pokreta 1848. slomljen je feudalizam, a ban Josip Jelačić i njegov nasljednik Josip Šokčević razvijali su domoljublje i rodoljublje nastojeći ukazati na činjenicu da Hrvatska kao cjelina ima sposobnost da razvija svoje samostalno gospodarstvo. Šokčević je Dravu shvatio kao prijateljsku rijeku između Hrvatske i Mađarske i poticajnicu razvoja te je prvi organizirao putničku plovidbu Dravom od Osijeka do Lendave još prije 1864. godine.⁶ Iako je ta plovidba bila kratkotrajna ona je utjecala na prijateljstvo naroda uz njene obale. Za vrijeme polustoljetnog trajanja Hrvatsko-ugarske nagodbe gospodarstva oba naroda na Dravi bila su povezana zajedničkim interesima, jer je mađarska vlada upravljala gospodarstvom i željeznicama na čitavom području koje je 1868. dodijeljeno ugarskoj polovici Monarhije. To je imalo odraz i na mlinarstvo, jer su Mađari u Budimpešti osmislili parne mlinove, a nova tehnologija počela se primjenjivati u novoizgrađenim mlinovima Baranje, Bačke, Banata i Srijema ali i u Slavoniji i Podravini i Međimurju. Ovaj razvoj djelovao je pogubno za male vodenice i osobito suvare. Vodenice i male mlinove sličnog tipa zamjenjuju parni mlinovi ali za razliku od vodenica koje su vladale preradom žita sedam stoljeća parni mlinovi su već poslije jednog stoljeća zamijenjeni velikim električnim mlinovima uz koje su podizani i silosi i pekare. Pogonska energija parnih mlinova na ugljen i drvo pa i opasni benzin i upojni plin učinila je njihov rad preskupim a zbog ekoloških razloga u današnje vrijeme i neprihvatljivima. O tragičnom propadanju mlinova poslije 1918. već je dosta pisano. Podravski i slavonski mlinovi izgubili su tržište, a propadali su čak i bački mlinovi koji su imali znatno kvalitetnije brašno

⁶ Prva dalmatinsko-hrvatsko-slavonska izložba 1864. Katalog, Izd. Odbora, Zagreb, 1864.

nego Podravina i Slavonija. Pa i trgovačke veze sjeverne Hrvatske veze sjeverne Hrvatske s Austrijom i Mađarskom nisu bile dobre, te se je Austrija okrenula prema drugim, pouzdanijim tržištima, što je mnoge parne mlinove u našoj zemlji natjeralo da obustave proizvodnju. Plan elektrifikacije Podravine od mariborske hidrocentrale nije naišao na podršku, osim na jednom dijelu varaždinskog područja pa je elektrifikacija provedena na području sjeverne Hrvatske tek oko 1953. godine.

Iako je putnička plovidba Dravom zapuštena iz raznih razloga već u drugoj polovici 19. stoljeća, život uz Dravu za čitavo vrijeme postojanje Austro-Ugarske monarhije bio je vrlo živ, što potvrđuje etnografija i njene zbirke. Ljudi su odlazili u mađarska prošteništa i na sajmove. Mnogi su u Mađarskoj izučili zanat i naučili jezik, te uspostavili s Mađarima dobre poslovne veze, a mnogi su se i ženili Mađaricama. Mnogi Podravci a osobito Đelekovčani imali su zemlju na obroncima niskih planina na lijevoj obali Drave, pa je prelazak Drave bio nešto svakodnevno. Od Mađara su se primale korisne upute o obradi zemlje te je Podravina postala najbolje uređena poljoprivredna regija sjeverne Hrvatske. Tomu je došao kraj 1918. godine kada je Drava postala strogo kontrolirana granica a Mađarska gotovo neprijateljska država sve do 1990. godine.

Vodenice su najstariji oblik manufakture uz korištenje vode. Kruh je bio tražena namirnica, a podravska nizina bila je pogodna za uzgoj žita, pa je razumljivo da su na Dravi i njenim pritocima građene vodenice raznih tipova, a svakako poželjna mjesta za okupljanje ljudi koji čekaju da im se samelje njihovo žito. Iako su danas gotovo nestale, narod se vodenica sjeća s posebnom ljubavlju kakovu ne pokazuje prema ostacima parnih mlinova koji su u pravilu posve devastirani. Mislim da bi bilo neracionalno nabrajati brojne stručne radove o vodenicama, već ću samo uputiti na najbolji i najpotpuniji rad o vodenicama na našem području koji je napisao Vladimir Miholek iz Đurđevca, koristeći objavljenu literaturu ali i brojne do sada neiskorištene izvore i literaturu. Rad je objavio 2013. i u njemu je sve što treba znati o radu vodenica na đurđevačkom odnosno podravskom području.⁷ Kapacitet vodenica bio je oko jedna vreća žita na sat, pa su korisnici meljave obično čekali više sati dok se njihovo žito samljelo, družeći se za to vrijeme s drugim ljudima, što je vodenicama davalo posebnu draž.

Vrijeme je uništilo mnoge tragove tih malih mlinarskih pogona koji su iskorištavali vodu za svoje pokretanje. Oni su se činili zbog malih kapaciteta u vrijeme kada su se počele voditi statistike toliko beznačajni da nisu ušli niti u službene statistike mađarskih i hrvatskih vlasti za razliku od parnih mlinova. U Čakovcu, Koprivnici, Đurđevcu, Bjelovaru, Virju, Pitomači, Kloštru Podravskom i drugim mjestima bili su izgrađeni parni mlinovi koji su još uvijek zanimljiva tema ekonomske povijesti jer se na njihovom primjeru mogu uočiti sve karakteristike kapitalističkih ali i socijalističkih odnosa. No ovaj rad je pisan s isključivom svrhom da objavi podatke iz jednog zaboravljenog i zanemarenog povijesnog izvora a to je *Adresar obrtnog i poslovnog svijeta*, koji je objavljen u Zagrebu 1891. po nalogu bana Khuena Héderváryja koji je njime htio dokazati Ministarstvu industrije i trgovine u Budimpešti da Hrvatska ne treba većih investicija u proizvodnji, jer da je broj zaposlenih u obrtu i trgovini posve dovoljan s obzirom na broj i potrebe stanovništva na području Zagrebačke trgovačko-obrtne komore. *Adresar* je rađen na brzinu i objavljen u vrlo malom broju primjeraka pa je danas gotovo nedostupan. Osim toga imena i prezimena obrtnika i trgovaca često su netočna, a slaba mu je vrijednost i zbog toga što osim mjesta, imena obrtnika i trgovca i struke, te pošte nema drugih podataka koji bi mogli poslužiti za pravi zaključak o snazi i mogućnostima hrvatskog gospodarstva.

Naša namjera da objavimo imena mlinara, pokazuje da ih je bilo mnogo, ali su oni često mijenjali mjesto rada jer takva je bila i priroda vodeničarskog posla jer su vodenice često stradale od nevremena, vodenih valova, požara, presušivanja potoka i dr. Nažalost *Adresar* donosi podatke samo za kotareve na području zagrebačke Trgovačko-obrtničke komore, pa izostaju podaci za Međimurje koje je bilo pod direktnom upravom Mađarske. Stoga možemo iskazati samo imena mlinara na području varaždinskog i ludbreškog kotara u Varaždinskoj županiji, odnosno koprivničkog i đurđevačkog kotara u Bjelovarsko-križevačkoj županiji. Nemamo podataka za virovitičku županiju jer je ona potpadala pod slavonsku

⁷ Vladimir MIHOLEK, »Podravske vodenice i mlinovi potočari đurđevačke Podravine od polovice 18. do polovice 20. stoljeća,« Podravina. Časopis za multidisciplinarna istraživanja, Koprivnica 2013, vol. XII, br. 24, 120-140.

Trgovačko-obrtničku komoru koja nije nikada izdala sličan Adresar jer je poslovala po drugačijim gospodarskim pravilima i u drugačijim odnosima s Mađarskom.

Po brojnosti u *Adresaru* mlinari su zauzimali peto mjesto na području Zagrebačke trgovačko-obrtne komore. Najbrojniji su bili krčmari i gostioničari. Mlinara ima na čitavom području, jer kruh se svugdje morao peći, ali je njihova koncentracija uz Dravu dosta velika bez obzira u kojem su tipu mlina radili.

Usprkos manjkavosti, podaci iz *Adresara* vrijedni su objave iako je o mlinarenju na Dravi u tom vremenu pisao i dr. Željko Holjevac.⁸ Vidimo da se mnogi strani obrtnici upisuju s pohrvaćenim imenima iako su Židovi, Mađari ili Nijemci. Naime carskom Okružnicom od 14. srpnja 1787. naređeno je da od početka 1788. svaki Židov mora imati stalno prezime, a žene moraju uzeti prezime oca odnosno nakon udaje muža. Svi Židovi prema tom propisu moraju uzeti i jedno njemačko ime i za života ga ne smiju mijenjati. Tako su osnovane matične knjige Židova.⁹

2. MLINARI U VARAŽDINSKOM KOTARU 1890. GODINE

U ovome kotaru nalazi se grad Varaždin te upravne općine Biškupec, Jalžabet, Petrijanec, Vidovec i Vinica. Tu je živjelo oko 35.000 stanovnika a u gradu Varaždinu oko 12.000. Na tom prostoru koje je ovisno o Dravi živjelo je i radilo 46 mlinara od čega su tri bile žene. Nije moguće ukazati da li su ti mlinari radili u vodenicama na Dravi ili u mlinovima drugog tipa. Svakako su ovi mlinari bili vještii u mlinarstvu jer je u Čakovcu koji je blizu Varaždina sagrađen veliki mlin već 1834. godine, a 1893. su židovski trgovci sagradili i novi veliki parni mlin. Vjerojatno je upravo međimursko mlinarstvo utjecalo na Varaždin u čijoj okolici i nije bilo mnogo žitnih polja. Upravo stoga broj mlinara u varaždinskom kotaru

Tablica 1. Mlinari u varaždinskom kotaru 1890. godine.*

Mjesto	Pošta	Ime i prezime	Broj
Grad Varaždin	Varaždin	Budi Ante, Halbauer Marija, Katanec Gjuro, Kiseljak Franjo, Kirpus Gjuro, Klinec Franjo, Krafel Josip, Kunc Franjo, Rakuš Martin, Stebih Blaž, Stebih Mato	11
Vinica		Keč Antun	1
Petrijanec		Culek Martin, Poljanec Imbro, Zanjković Tomo	3
Beletinac	Varaždin	Banka Mio**	1
Bela Radovan	Bela	Dorner Ivo, Koščak Josip, Kušec Gjuro, Lacković Blaž, Slunjski Imbro, Simek Gjuro, Vecig Mio	7
Jalkovec	Varaždin	List Andro	1
Jalžabet	Varaždin	Bais Vjekoslav, barunica Maria Kušević	2
Kelemen	Varaždin	Bukin Josip, Filipić Martin, Magić Ante	3
Kneginec	Varaždin	Bais Franjo, Bais Josip	2
Sračinec - Luka	Varaždin	Dečko Tomo, Drever Gjuro, Droždjek Tomo, Kočevar Ivan, Majcenović Mio, Oreški Martin, Plantak Valent, Repes Josip, Segula Ivan, Triščić Andro	10
Šemovec	Varaždin	Bedeković Koloman, Bratuša Imbro, Komar Gašpar, Pimtarić Stjepan, Pospanić Lovro, Ullman Žiga	6
Trnovec	Varaždin	Hren Marko, Jarešić Stjepan, Skupnjak Josip, Vugrinec Ana	4
Tužno	Bela	Lončar Franjo	1
49 mlinara i 3 mlinarice			52

* Gjuro JUSTUS, Lj. STROHMAYER, *Adresar obrtnog poslovnog svijeta u Hrvatskoj g. 1890., Zagreb 1891.*, str. 148-168.

** U *Adresaru* sa kao ime često javlja Mio. To je skraćena od Mijo, koje ime se susreće često u Podravini. Nisam htjela mijenjati i ispravljati imena i prezimena koja su autori, očito ne baš dobri poznavatelji hrvatskog jezika, upisali u *Adresar* jer bih time mogla učiniti više štete nego koristi.

⁸ Željko HOLJEVAČ, O mlinovima i mlinarenju na Dravi potkraj 18. i na početku 19. stoljeća, *Ekonomska i ekohistorija*, Vol. VII, br. 7, Zagreb - Samobor, 2011., 211-215.

⁹ Carol CZOERNIG, *Ethnographie Oesterreichische Monarchie*, III. Band, Wien 1866., paragraf 96. Uredbe, str. 185.

nije velik u odnosu na ludbreški kotar, odnosno kotareve Koprivnica i Đurđevac, gdje su se na Dravi, na manjem prostoru nalazili brojni mlinovi - vodenice. Vjerojatno su ti mlinovi na području varaždinskog kotara zadovoljavali potrebe stanovništva. Ovo područje nije nikada bilo pod Osmanlijama pa je kao »ostatak ostataka Hrvatske...« moglo njegovati gospodarstvo u kontinuitetu. Feudalni sistem koji se na ovom području sastojao ponajviše od osiromašenih plemića koji su pred Osmanlijama potražili utočište živeći u drvenim kurijama, kako to opisuje Šandor Gjalski i koji nisu imali snage da povedu modernizaciju privrede odnosno koriste tekovine industrijske revolucije. Dakako ima izuzetaka, pa je bilo nekoliko pravih veleposjednika koji su se pokušali uključiti u modernizaciju, a to nalazimo i na području ludbreškog kotara. Često su se - zbog ekonomskih razloga ženili s pripadnicima njemačkih, mađarskih, čeških, slovačkih i poljskih rodova, pokušavajući tako doći do kapitala koji bi im omogućio investiranje u gospodarstvo.

U varaždinskom kotaru, uključujući i grad Varaždin bilo je svega 52 osoba koje su se bavile mlinarstvom. Od toga su tri bile žene, a među njima i barunica Kušević u Jalzabetu. Mlin je imao i barun Koloman Bedeković u Šemovcu koji je jedno vrijeme obnašao i bansku čast. Mlinara na području varaždinskog kotara i grada Varaždina nema mnogo što je vjerojatno posljedica blizine jakog mlinarstva u Čakovcu.

Najviše mlinara nalazimo u gradu Varaždinu, zatim u Beli Radovanu i Sračincu.

3. MLINARI U LUDBREŠKOM KOTARU

Ludbreški kotar pripadao je 1890. Varaždinskoj županiji a upravne općine su tada bile Bukovec Mali, Đelekovec, Martijanec i Rasinja, dok je Ludbreg imao status trgovišta. Ukupno je tu živjelo oko 35.000 stanovnika. U kotaru je još bilo više plemićkih obitelji s veleposjedima koje su se pokušavale prilagoditi novom građanskom društvu. Pripadnici tog društva nastoje na sve načine očuvati svoje upravne i gospodarske pozicije, ali im to slabo polazi za rukom, izuzev obitelji Drašković koja nije kao Rauch i Bedeković nosila negativne uspomene u puku, već joj je ime ukazivalo na simpatiziranje s jugoslaven-skom idejom. Pored toga Draškovići su jedini nastojali svoje imanje modernizirati i iskoristiti tehničke inovacije novog doba. U Hrženici, odnosno Luki, grof Pavao Drašković, sklon tehničkim inovacijama, gradi parni mlin, a Karlo Lambert je sagradio mlin u Slanju.¹⁰ Drugi su posustajali. Tako je u Ludbregu na Bednji knez Bathyanny sagradio mlin ali je taj propao, te su ga 1904. prodali Kestneru koji je sagradio novi mlin na čigre. Sve je to moralo utjecati na vodeničarstvo koje se održava zbog vodenog bogatstva i blizine Drave a što je privuklo i mnoge Židove da se bave meljavom žita. Takovi su Seivert, Dragutin Schweitzer, Vilim Hirschl, i dvije žene obje strane nacionalnosti. Sa 16 mlinara trgovište Ludbreg imalo je najviše mlinara u kotaru i među njima je svakako bilo i onih koji su radili u parnom mlinu, a vjerojatno ovaj zaključak možemo primijeniti i na Draškovićev Mali Bukovec. Ipak 11 mlinara-vodeničara živjelo je i u Pogancu koji je uglavnom bio nastanjen Srbima, koristeći vodu malih potoka,

U ludbreškom kotaru 67 mlinara i mlinarica ukazuje da su vodenice na malim potocima bile značajan faktor prerade žita i kukuruza. Čak je i barun Gejza pl. Rauch, imao mlinice u Martijancu Donjem i Rastovljanu, koje su oporukom oca kasnije pripale bratu Pavlu Rauchu. Ove mlinarske obitelji dale su Koprivnici nekoliko značajnih ljudi što upućuje da je plemstvo pomagalo njihovu izobrazbu.

4. MLINARI U KOPRIVNIČKOM KOTARU

Koprivnički kotar prostirao se i na upravnu općinu Drnje, Novigrad Podravski, Golu i Gotalovo odnosno Hlebine, Peteranec i Sokolovac s oko 29.000 stanovnika, a Koprivnica je imala status grada i u njemu je živjelo oko 7.000 stanovnika. U mjestima uz Dravu radile su brojne vodenice a bilo ih je i na potoku Koprivnica. Tako bilježimo prema *Adresaru* u koprivničkom kotaru 106 mlinara, od čega u gradu Koprivnici samo 8, pa se mora zaključiti da u *Adresaru* nisu evidentirani mlinarski radnici zapo-

¹⁰ D. FELETAR, Podravina, 152.

Tablica 2. Mlinari u ludbreškom kotaru 1890. godine.

Mjesto	Pošta	Ime i prezime	Ukupno
Ludbreg, trgovište	Ludbreg	Kuček Mato, Kumić Stevo, Levačić Andro, Markač Josip, Milek Andro, Mrazek Mato, Pintar Stefan, Puškaš Ivo, Rušak Andro, Sabolić Stefan, Schweitzer Dragutin, Sinko Štefan, Slamić Blaž, Šklebar Bolto, Vrabčević Florijan, Vrabčević Ivan	16
Bukovec mali, upravna općina	Bukovec mali	Čugec Grga, Golec Filip, Golec Josip, Golec R., Ipša Martin, Vinček Josip	6
Bukovec veliki	Bukovec mali	Hirschl Vilim, Pintar Josip	2
Hrastovljan	Ludbreg	Rauch barun Gejza	1
Hrženica	Ludbreg	Borko Ivan, Horvat Ivan, Kramarić Andro, Saboš Franjo	4
Karlovec	Ludbreg	Bombeg Franjo, Sever Bolto, Hladnić Imbro	3
Koledinec	Rasinja	Kotan Valent, Nikles Dragutin	2
Komarnica	Ludbreg	Funtek Gjuro, Soš Gjuro, Sweitzer Karlo	3
Kunovec	Rasinja	Edišar Jula, Podnajer Gjuro	2
Kutnjak	Bukovec mali	Kupec Mio, Medjimorec Josip, Stančec Mato, Štančec Gašpar, Tkalec Nikola	5
Martijanec dolnji	Ludbreg	Rauch barun Gejza	1
Novo selo	Bukovec mali	Crnčić Tomo	1
Otok	Bukovec mali	Tkalčević Mato	1
Poganac veliki	Rasinja	Dulikravić Gajo, Dömeterfi Franjo, Fajtović Adam, Fajtović Dmitar, Fajtović Josip, Finko Josip, Pavlović Tomo, Prešinjak J., Mlinarić Janko- Ostoić, Ostoić Jovo, Ostoić Lazo	11
Prkos - Rasinja	Ludbreg	Janković Tomo	1
Rasinja	Rasinja	Paller Josip	1
Selnica	Bukovec mali	Kralj Josip, Salamon Imbro	2
Sesvete	Ludbreg	Premec Martin, Šantek Josip	2
Struga	Ludbreg	Bešenić Franjo, Horvat Imbro	2
Sv. Gjurgj	Ludbreg	Merle Mara	1
Ukupno:		65 mlinara i 2 mlinarice	67

* Gjuro JUSTUS, Lj. STROHMAYER, *Adresar obrtnog poslovnog svijeta u Hrvatskoj g. 1890., Zagreb 1891.*, str. 148-168.

sleni u parnim mlinovima. Naime u Koprivnici je prvi parni mlin načinio 1858. Ivan Durkan na potoku Koprivnici imajući kombinirani pogon parnog stroja i vodenog kola. Taj mlin kasnije preuzima gradski kapetan Gjuro Krkač. Pred Prvi svjetski rat otvoren je u Koprivnici i parni mlin Franje Pintera. Martin Dlaka je u koprivničkim Bregima, koje je mjesto administrativno bilo sastavni dio grada, preuredio svoju vodenicu na parni pogon. Već 1. prosinca 1894. registriran je u Koprivnici novi parni mlin da bi nakon stečaja nastavio rad 1907. godine pod drugim imenom i u angažiranju židovskih trgovaca i mlinara.¹¹ Grad Koprivnica svoj napredak dobrim dijelom duguje mlinarstvu i izvozu brašna željeznicom te se utovar brašna mogao vršiti iz Koprivničkog paromlina direktno u vagone koje je željeznica dopremala do samog mlina. No čini se da u *Adresaru* nisu spomenuti svi mlinari, jer Feletar spominje mnogo više mlinara u Koprivnici kojih nema na našem popisu.¹² No možda je upravo tada zbog gradnje novog parnog mlina bilo u gradu manje mlinarskih radnika. Mlinove Koprivnice i njihovu važnost spomenuo je i dr. Leander Brozović, a njegov vrijedan suradnik slikar Stjepan Kukec ostavio nam jer crteže tih parnih mlinova. Krkačev mlin je bio na potoku Koprivnica i koristio je naizmjenice snagu vode pored parnog stroja što mu je omogućilo da uspješno konkurira Ettingerovom mlinu, tj. sa mlinom koji je proradio 1907. sve do kraja kraljevine Jugoslavije. Tada je Ettingerov mlin, nakon konfiskacije, postao jedini koprivnički veliki mlin.¹³

¹¹ D. FELETAR, Podravina, 147-148.

¹² D. FELETAR, Podravina, 148-9.

¹³ Leandar BROZOVIĆ, Građa za povijest Koprivnice, (priređio D. Feletar), Koprivnica 1978.

Tablica 3. Mlinari u gradu Koprivnici i u kotaru 1890. godine.*

Mjesto	Pošta	Ime i prezime mlinara	Ukupno
Koprivnica grad		Butina Tomo, Dlaka Vinko u Bregima, Križek Martin, Kvakarić S., Pravdić Andro, Semeraj Gjuro, Šparholc Lavoslav, Vaš Stjepan	8
Drnje	Drnje	Benotić Marija i Sablić, Dambaj Mijo, Kičinbači N., Kolarić Mato, Lendvaj i Tomo Peršić, Pavlović Bolto, Petrović Štefo, Stancar Gjuro, Sukman Antun, Šonac Mato, Tabuš i drug, Varavić Ana, Valaj Ivan.	15
Đelekovec	Drnje	Androlić Valent, Dolenc Pavao, Harmaj Gjuro, Salamon Franjo, Samoščanec Stjepan	5
Gola	Gola	Balaš Josip, Kušić Mijo, Lukačić Gjuro, Nemeč Martin, Petanović Josip, Petljanović Joso, Palačnjak Franjo	7
Gotalovo	Gola	Balog Josip, Curi Pavao, Imbro Andraš, Kolar Franjo, Kolar Janči, Marget Josip, Rozman Tomo, Sokač Janoš	8
Grabičane Velike	Sokolovac	Bodin Todor, Klamer Franjo, Marčinko Mio, Paler Josip, Turk Josip	5
Hampovica	Novigrad	Borko Ivo, Gluhak Valent, Pandur Štefo, Šabarić Blaž, Štefec Ivo, Štamec Bolto	6
Hlebine	Drnje	Bok Gjuro, Jerebić Jakob, Kokar Josip, Magdić Mirko, Miholek Mio, Pakošin Jakob, Pokec Ferko	7
Ivanec - Đelekovec	Koprivnica	Muger Gjuro	1
Javorovac	Novigrad	Halapa Mato, Rozmarić Andra, Siandri Mara, Štefan Petar	4
Kunovec	Rasinja	Edišar Jula, Podmajec Gjuro	2
Lepavina	Sokolovac	Franjevački samostan	1
Miholjanec	Novigrad	Antolaš Petar, Kos Stevo, Ledeš Gjuro, Martinić Stevo, Mihoković Valent, Patačko Petar, Suntić Karlo, Weiss Adolf	8
Mučna Mala	Sokolovac	Fras-Magar Martin, Hanžeković Joso, Petanji Petar	3
Mučna Velika	Sokolovac	Bakany Josip, Baranec Jakob, Baranić Ferdo, Baranić Franjo, Koprivec Stjepan, Trumbetaš Pavao	6
Novigrad	Novigrad	Karjačić Mio, Kuzman Franjo, Molnar Gjuro, Pavelić Pavao, Poligač Viktor, Puškarić Franjo, Scandri Janko, Sebastian Alois	8
Reka - Sokolovac	Koprivnica	Benko Kalman, Grgelj Janoš, Milivojević Gjuro, Vandja Gjuro	4
Ruševac	Sokolovac	Bajžar Tomo, Crnčić Imbro, Horvat Petar	3
Sigetec - Peteranec	Drnje	Kolarić Andro, Korošec Mara, Nenadan Tomo, Penač Blaž, Šianec Jakob	5
Sokolovac	Sokolovac	Janković Stevo, Ostoić Mile	2
Torčec - Gjelekovec	Drnje	Lakuš Ivo, Vukovec Karlo, Vukovec Dragutin	3
Ukupno		106 mlinara i 5 mlinarica	111

* Gjuro JUSTUS, Lj. STROHMAYER, *Adresar obrtnog poslovnog svijeta u Hrvatskoj g. 1890., Zagreb 1891., str. 148-168*

No izvan Koprivnice su i dalje radile vodenice, iako i na njihov rad i djelovanje sve više utiču parni mlinovi osnovani u gotovo svakom većem mjestu pa ih osim u Koprivnici imamo i u Bregima, Novigradu Podravskom, Peterancu, Novigradu Podravskom. Sagrađeno je neprimjereno mnogo mlinova s obzirom na količine proizvedenog žita. Na to je utjecala blizina Mađarske odakle su dolazili stručnjaci koji su te mlinove gradili ugrađujući Gamzove parne strojeve. Pored ih modernih mlinova rade i brojne vodenice, čiji rad je opisao prof. povijesti i direktor Muzeja u Koprivici Franjo Horvatić. Vodenice su ponovno postale jako važne za vrijeme Drugog svjetskog rata kada svi parni mlinovi osim koprivničkog prestaju s radom, jer su ih partizani onesposobili za rad, a i koprivnički je radio sa smanjenim kapacitetom jer je izgubio vezu s područjem odakle je nabavljao sirovine i ugljen i drva za parni stroj.¹⁴

Na osnovu *Adresara* možemo utvrditi da je u koprivničkom kotaru iskazalo svoje zanimanje kao mlinarsko 110 osoba, od čega pet žena (Marija Benotić i Ana Varavić u Drnju, Jula Edišar u Kunovcu,

¹⁴ Franjo HORVATIĆ, Mlinovi na potoku Komarnici, Podravski zbornik, 9, Koprivnica 1983., str. 178-181.

Mara Sandri u Javorovcu, te Marija Korošec u Sigecu). Najviše je mlinara bilo u Drnju, dakle na Dravi, i to 15 od čega dvije žene, a čini nam se da su se mlinarstvom u Drnju bavile i neke osobe koje su kasnije bile uspješne u drugim djelatnostima. Mlinari su očito bili ugledni ljudi, a bavljenje brašnom unosno zanimanje.¹⁵ Osmero je mlinara bilo u više manjih mjesta, a franjevci su držali vodenicu u Lepavini. Iz opisanog možemo zaključiti da je svakako bilo u koprivničkom kotaru 1891. godine previše mlinara, pa je i cijena njihovog rada bila niska a konkurencija velika.

5. MLINARI U ĐURĐEVAČKOM KOTARU

U đurđevačkom kotaru živjelo je oko 1891. približno 49.000 stanovnika a obuhvaćao je upravne općine Ferdinandovac, Kloštar, Molve, Pitomaču i Sesvete Podravske, dok su Đurđevac i Virje imali status trgovišta, nalazeći se u stalnom međusobnom nadmetanju oko društvenih i gospodarskih institucija. Cijeli đurđevački kotar bio je životom i radom dobrim dijelom vezan uz Dravu i njene prijelaze u Prekodravlje. Neka mjesta su se znatno promijenila izgradnjom Čivičevog kanala ali i preseljenjem stanovništva Broda na Dravi na novu lokaciju i pod novim imenom Ferdinandovac, odnosno jedno vrijeme Jelačićevo. Veza s Mađarskom je ponešto oslabila. Gola u Prekodravlju bila je najbliža željeznička stanica za Podravce koji su odlazili na rad u Mađarsku ili Austriju. Iako je tim preseljenjem i udaljavanjem od Drave 1844. veza stanovništva Ferdinandovca sa stanovništvom u Prekodravlju a i s Vizvarom nešto oslabila, privlačnost života uz Dravu bila je tako velika da mnogi iseljavaju iz Virja i Đurđevca te se nastanjuju - u početku privremeno - a onda i trajno uz rijeku osnivajući nove zaseoke koje nazivaju Konaci danas Novo Virje. Mnogi od njih bave se ne samo poljoprivredom već i mlinarstvom, ribarstvom i lovom. U vrijeme popisa 1890. na ovom području već rade parni mlinovi u Đurđevcu, Kloštru i Pitomači, a nakon što je izgrađena željeznička pruga Kloštar - Koprivnica 1912. gradi se uz prugu u Virju mlin koji je zamišljen kao eksportni ali zbog raspada Monarhije nikada nije to bio osim za vrijeme Prvoga svjetskog rata.¹⁶ Vodenice su radile većinom na području mjesta na Dravi, pa su tamo i mlinari bili najbrojniji. Posebno ističem Molve, čije ime dolazi od meljave, mlinarskog središta.

I ovdje su se počeli graditi parni mlinovi koji su potiskivali rad vodeničara čiji je rad ometao plovidbu tada još uvijek rijekom koje nije dijelila već spajala Hrvatsku s Mađarskom pa su se mnoge robe dopremale vodenim putem. Iako je, poslije bana Josipa Šokčevića koji je uveo i transport putnika na Dravi između Osijeka i Lendave, promet bio jako ograničen pa je zamrla i luka Totarevo kojom su se koristili Virovci.

Prvi parni mlin u Đurđevcu osnovali su Eduard i Martin Nöthig iz Ferdinandovca ali im se onda pridružio Šandor Hirschler koji se je kasnije preselio u Koprivnicu kao trgovac, a mlin u Đurđevcu modernizirao je Emanuel Braun, koji je kapital stekao nakupom starog tekstila. Sve prvospomenute tri osobe navedene su u *Adresaru* 1891. kao vlasnici parnih mlinova.¹⁷ Mlinovi su sagrađeni i u drugim mjestima đurđevačkog kotara i to u Virju 1911. od grupe trgovaca na čelu s Cilingerom, ali je poslije Prvoga svjetskog rata taj mlin preuzeo Matija Peršić koji je umro 1943. godine. U Kloštru Podravskom parni mlin je protokoliran 27. srpnja 1916. a parni mlin je sagrađen i u Pitomači. Svi ovi mlinovi bili su prekapacitirani s obzirom na urod žitarica i zato su poslije Prvoga svjetskog rata poslovali samo nekoliko mjeseci godišnje jer Podravina nije imala dovoljno žita za preradu i izvoz. Povijest đurđevačkih mlinova tema je koju je ponajbolje obradio Vladimir Miholek iskoristivši sve izvore do kojih je mogao doći, pa i usmena sjećanja. Zahvaljujući tome imamo izvrstan rad. Ne želeći ponavljati ono što je Miholek zaključio o radu vodenica i mlinova potočara upućujem zainteresirane na Miholekov rad »Dravske vodenice i mlinovi potočari đurđevačke Podravine od polovice 18. do polovice 20. stoljeća«¹⁸ Miholek je iskoristio

¹⁵ D. FELETAR, Podravina, 147. Kasniji vlasnik mlina u Ludbregu je Fizir.

¹⁶ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Elizabeta WAGNER, Peršićev mlin u Virju - nastajanje, razvoj i kraj od 1912. do 1948., Podravina, vol. IX, br. 18, Koprivnica studeni 2010., 89-126.

¹⁷ Adresar, 168.

¹⁸ Vladimir MIHOLEK, »Dravske vodenice i mlinovi potočari đurđevačke Podravine od polovice 18. do polovice 20. stoljeća,« Podravina, vol. XII, Br. 24, Koprivnica 2013, str. 120-140.

Tabela 4. Mlinovi u Đurđevačkom kotaru 1890*.

Mjesto	Pošta	Ime i prezime	Ukupno
Đurđevac, trgovište	Đurđevac	Brebar Ana, Brebar Petar, Bumlić Stjepan, Burulić Janko, Fuček Mato, Jakupčić Ivo, Janković Štefol, Kubarski Martin, Mandić Josip, Marić Mato, Milvakšić Stevo, Starčević Martin, Tomišen Mio te vlasnici parnih mlinova Nöthig Eduard, Nöthig Martin, Hirschler Šandor	16
Virje- Mlinari	Virje	Dolenc Josip, Hapovel Lovro, Imrek Gjuro, Janković Stevo, Juranić Pero, Kemenović Franjo	6
Budrovac	Đurđevac	Labinac Bolto, Markov Franjo, <u>Mihalić Nata</u> , <u>Stankić Nara</u>	4
Bukovje gornje	Virje	Mihalić Pero, Radinović Janko, Radinović Mio	3
Čepelovac	Đurđevac	Koprec Simon, Renlia Mato	2
Črešnjevica velika	Pitomača	Kapan Pavao, Stanić Leontin, Utješenić Stjepan, Vinkocić Mijo, Vučković Jovan	5
Ferdinandovac	Đurđevac	Čordašev Josip, Hervoić Franjo,*** Lončar Adam, Štimac Ante, Vučeta Andro	5
Kalinovac	Đurđevac	Dugelja Stjepan, Lobrta Gjuro, Mihalović Joso, Miklić Janko, Muha Mio, Pantelić Mato, Švedek Mato, Vucikuja Ivo	8
Katalena sirova	Đurđevac	Horvat Joso, Krapec Gjuro, Lakrec Jakob, Lovrak Martin, Mihaljević Joso, Osman Ivo, Schwarz Mavro, Serbić Stjepan	8
Kozarevac	Pitomača	Romaj Franjo, Santo Gjuro	2
Molve	Virje	Cenkovičan Stjepan, Hontić Gjuro, Ivančan Franjo, Ivančan Mio, Kovačić Gjuro, Krznarić Mato, Lončar Mio, Nakitanac Gjuro, Popec Bolto, Sabolek Franjo, Žufika Martin	11
Otrovanec	Pitomača	Kalenik Joso	1
Pitomača	Pitomača	Bedeković Mijo, Desežić Bartol, Gjurgjević Gjuro, Kapan Gjuro, Maković Gjuro, Nemet Josip, Sesvečan Imbro, Šabarić Gjuro	8
Sedlarica	Pitomača	Dobri Ferenc, Korač Gjuro, Marešić Martin, Torbašinić Tomo	4
Sv. Ana - Virje	Virje	Križan Andro, Škunja Marko	2
Šemovec	Virje	Hinijet Martin, Vinković Bolto, Vuskres Valent	3
Ždala	Virje	Kolarić Mio, Špoljar Gjuro	2
Kloštar- Parni mlin	Pitomača	Pušik Martin	1
Ukupno		88 mlinara i 3 mlinarice	91

* Gjuro JUSTUS, Lj. STROHMAYER, Adresar obrtnog poslovnog svijeta u Hrvatskoj g. 1890., Zagreb 1891., str. 148-168.

i matične knjige koje se mogu sada internetski koristiti i iz njih izvukao imena mlinara a onda sve nadopunio literaturom i svim postojećim izvorima. Usporedba imena s *Adresarom* iz 1891. koji je rađen u određenom momentu za određene potrebe ukazuje na to da je mlinarstvo bilo vrlo promjenljiva grana i da su mlinari često morali mijenjati mjesto rada i boravište, prilagođujući se potrebama stanovništva ali vjerojatno i šireg tržišta gdje su nalazili korisnike svojih roba bilo da se radi o žitaricama ili kukuruzi.

Prema *Adresaru* u đurđevačkom kotaru je 1891. radilo 15 mlinara i jedna mlinarica imenom Ana Brebar pri čemu ne mogu odrediti o kojim se mlinovima radi. U Ferdinandovcu su djelovala tri nakupca za žito: Franković Šandor, Johan Oberholfer i Andro Slaviček, a oni su vjerojatno radili za mlinove u Bjelovaru koji je sve više postajao značajno mlinarsko središte. U Virju je na potoku Zdelji radilo 1891. godine 6 mlinara jer je parni u Virju podignut tek 1911. godine kada je otvorena željeznička pruga Kloštar - Koprivnica, pa je time bio omogućen izvoz brašna do Rijeke. U Molvama je registrirano 11 mlinara a u Pitomači 8. Žena je bilo malo.

O mlinovima i vodenicama đurđevačkog područja pisano je više nego o drugim područjima.¹⁹ Miholek je pronašao da je kraljevska komisija ustvrdila postojanje mlina kraj đurđevačke utvrde još

¹⁹ Vladimir MIHOLEK, O počecima organiziranog rada obrtništva na području Đurđevačke pukovnije, Podravski zbornik; Isti; Dravske vodenice i mlinovi potočari đurđevačke Podravine od polovice 18. stoljeća do polovice 20. stoljeća, Podravina, Vol. XII, br. 24, Koprivnica 2013., 120-140; Isti, Đurđevački mlinovi na parni i ostale vrste pogona s kraja 19. i prve polovice 20. stoljeća, Podravina, Vol. 13, br. 25, Koprivnica 2014., 77-100. Miholek je višegodišnjim istraživanjima uspio rekonstruirati povijest

1540 godine. Na vojnoj karti Đurđevačke pukovnije iz 1782. najbliži mlinovi su se nalazili na vodotoku Motičine koji je spajao Molve s Đurđevcem, koji je imao razna imena kao močvarno zemljište i koji je Čivićevom izgrandjom kanala nestao. Svoje vodenice imali su i Kalinovac i Sesvete. Bile su to nizinske vodenice potočare malih kapaciteta.²⁰ Mlinova je bilo i na potoku Bistri koji ponajviše koriste Virovci i Đurđevčani a spominje ga i Tomo Jalžabetić u svojem rukopisu iz 1899. godine koji se čuva u etnografskom odjelu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.²¹ Melioracioni radovi oko Đurđevca onesposobili su većinu malih vodotokova za rad vodenica te su Đurđevačani koristili sve do izgradnje parnih mlinova u Đurđevcu oko 1868. mlinove na bilogorskim potocima. Bilogorski mlinovi potočari bili su brojni a to potvrđuju i brojni mlinari iz tih sela u ovom *Adresaru*. No i njihov broj se početkom dvadesetog stoljeća počeo smanjivati, jer nisu kvalitetom brašna mogli konkurirati parnim mlinovima u Đurđevcu i mlinu u Virju.²² Najupornije su bile dravske vodenice, iako je njihovo djelovanje bilo znatno otežano zbog brzog toka Drave u tom području koja je podrivala i obalu. Vlasnici dravskih mlinova bili su stanovnici Konaka, kako đurđevačkih tako i virovskih ali i mnogi Đurđevčani i Virovci. Krajem 18. stoljeća dravskih je vodenica bilo oko 40 ali je njihov broj kasnije znatno smanjen te su 1910. radile samo tri vodenice kraj Molva, četiri u virovskim Konacima (danas Novo Virje) i tri iznad Ferdinandovca.²³ Preko izvornih opisa Miroslava Dolenca Dravskog, koje prenosi i Miholek, čiji su se preci također bavili mlinarstvom, znamo detalje o tim vodenicama koje su dugo odolijevale industrijskom mlinarenju.²⁴ Miholek je objavio i imena mlinara iz matičnih knjiga rođenih u Đurđevcu, Virju, Ferdinandovcu i Molvama koje nadopunjuju podaci iz našeg *Adresara* imenima došljaka koji nisu bili upisani u matične knjige rođenih ili umrlih, dakle Mađara i ostalih srednjeeuropskih naroda.

Obećanja o razvojačenju Vojne krajine oteglala su se, ali su oko 1867. postajala realnost sklapanjem Austro-ugarske, a 1868. i Hrvatsko-ugarske nagodbe. Najavom ovih reformi i pretvaranjem Varaždinske vojne krajine u dio banske Hrvatske 1872., Đurđevac kao središte bivše đurđevačke pukovnije postao je privlačno mjesto za mlinare s obzirom na žitna polja u okolici. Mađarski Židovi uočili su mogućnost rada na đurđevačkom području zbog velikog broja stanovnika i u nekoliko godina promijenila se gospodarska slika đurđevačkog područja. Nažalost zbog uništene općinske i kotarske arhive za vrijeme Drugoga svjetskog rata, a i arhive đurđevačkog mlina, koji je izgorio 1960. godine, teško je ustanoviti točno kada su osnovani parni mlinovi u Đurđevcu. Višegodišnjim istraživanjem Vladimir Miholek je do sada najbolje istražio ovu temu, ali mislim da još uvijek nismo došli do pravih saznanja.

U *Adresaru iz 1891.* se kao vlasnici parnih mlinova spominju samo Eduard Nöthig, (Ferdinandovac, 1823. - Bjelovar 1883.) Martin Nöthig i Šandor Hirschler, pa možemo pretpostaviti da su 1891. u Đurđevcu postojala dva mlina.²⁵ Braunu još nema ni spomena. Šandor Hirschler i Mijo Maitz izgradili su parni mlin u Vinogradskoj ulici koji je kasnije napušten. Hirschler je preselio u Koprivnicu i tu je u Starčevićевой ulici otvorio trgovinu mješovitom robom gdje se je prodavalo i brašno dopremano iz Đurđevca. U Đurđevcu je taj mlin nastavio raditi mijenjajući često vlasnike, dvadesetih godina djelujući i kao zadružni mlin. Zadnji vlasnik tog mlina bio je 1934. Mijo Leščan.²⁶

No Eduard Nöthig i njegov sin Martin (rođ. 1854.) obogatili su se kroz gostioničarski rad a imali su i veliki posjed u Ferdinandovcu te su se bavili i konjogojstvom. Oni su također bili zainteresirani za mlinarstvo. G. 1889. kupili su od đurđevačke općine mlin bivšeg vojnog skladišta. No već 1891. kupuje žitarski trgovac Ferdo Brenner mlin i 1897. ga prodaje Jakobu Weismanu iz Virovitice, da bi 1900.

đurđevačkih mlinova koliko se je to moglo zbog uništenja kotarske i općinske arhive, te arhive mlinova.

²⁰ MIHOLEK, Vodenice, Tabele na str. 135-140.

²¹ MIHOLEK, Vodenice, 126-127.

²² MIHOLEK, Vodenice, 128 - 129.

²³ MIHOLEK, Vodenice, 130.

²⁴ Miroslav DOLENEC DRAVSKI, Zaspali su mlinovi na Zdelji i Dravi, Virje na razmeđu stoljeća, 1. Virje 1981.

²⁵ Adresar. spominje na stranici 148 trinaest mlinara od kojih je jedna mlinarica Ana Brebar. No na str. 168 spominje đurđevački parni mlin vežući ga uz ime Eduarda Nöthiga, a na strani 174. spominju se kao vlasnici parnih mlinova Eduard i Martin Nöthig i Šandor Hirschler.

²⁶ Đurđevački profesor povijesti Leščan napisao je kao svoj diplomski rad Industrijski razvitak Đurđevca, ali ga nikada nije objavio. Koristio je i neke izvore iz obiteljskog arhiva za povijest mlinarstva u Đurđevcu.

prešao u vlasništvo Julijane Braun, supruge Emanuela Brauna. Braun je dogradnjom i modernizacijom uvećao kapacitet svojeg mlina i taj je mlin radio do 1960. kada je izgorio pri čemu treba spomenuti da je gotovo čitava obitelj usprkos svoje humanosti - stradala u logoru Auschwitz za vrijeme Drugoga svjetskog rata.²⁷

No Nöthigovi nisu odustali od mlinarstva u Podravini iako su napustili Đurđevac, preselivši u sjedište Bjelovarsko-križevačke županije Bjelovar. Ivan Nöthig (1887.-1930.) je nakon završetka Obrtne škole produbio svoje znanje u Njemačkoj osmisivši da se uz mlin podigne i strojarska radionica. Nöthigovi potiču Švedeka i druge trgovce na ulaganje kapitala u izgradnju mlina uz željezničku pruzi. Zalaganjem đurđevačkog bankarca i trgovca Ferde Brennera počelo se krajem 19. stoljeća razmišljati o podignuću novog paromlina uz pomoć domaćih ljudi među kojima je bio i Radićevac Toma Jalžabetić.²⁸ Gotovo svi vodeničari ovog području okupili su se u dioničkom društvu koje je podiglo kroz više godine mlin koji je djelovao pod imenom »Podravina paromlin d.d.« Radi izvoza brašna iz ovog mlina otvorena je u Đurđevcu i posebna mala željeznička stanica »Mlin Đurđevac«. No konkurencija druga dva mlina bila je prevelika i ovaj veliki mlin, otvoren 1899. morao je 1924. obustaviti rad, a Nöthigovi su veću pažnju posvetili modernizaciji parnih mlinova u Pitomači i Kloštru koji djelovali u sklopu Sjedinjenih paromlina d.d. u Bjelovaru a uspješno djeluje i Suhanečev mlin u Kozarevcu. Izvozna kriza poslije Prvoga svjetskoga rata dovela je do propasti nekih velikih mlinova, ali su u krizi bile i vodenice jer se prestala saditi pšenica u korist kukuruza kojim su se toville svinje koje su se laganije mogle prodati na sajmovima u Đurđevcu i Koprivnici.

Ova rekonstrukcija podizanja tri mlina u Đurđevcu nije posve pouzdana zbog nedostatka pravih izvora.²⁹ No činjenica je da su ova tri mlina uništila u najkraće vrijeme vodenice na Dravi i na Bilogori boljom kvalitetom brašna te boljom reklamom i uslugom. Prema *Adresaru* 1891. radio je i mlin Martina Pušeka u Kloštru Podravskom koji je pripadao pod poštu u Pitomači.³⁰ A onda je i njih pogodila izvozna kriza poslije Prvoga svjetskog rata i vodenice su se pokazale otpornije od velikih mlinova koji su morali plaćati visoki porez te skupu naftu, benzin, drvo i ugljen. U takvim uvjetima parni mlin u Virju, podignut između parnih đurđevačkih mlinova i novigradskog parnog mlina nije mogao prosperirati. Žita nije bilo dovoljno za meljavu, a politika države nije pomagala male mlinare. Radio je samo nekoliko mjeseci godišnje a njegova zgrada nije bila iskorištena. No on je utjecao na molvarske vodenice na Dravi koje je narod nastojao održati iz tradicije i ljubavi za baštinu, pa je to našlo svog odraza čak i u književnosti.³¹

6. ZAKLJUČAK

G. 1890. izvršen je popis obrtnika - dakle i mlinara na cijelom području zagrebačke Trgovačko-obrtničke komore po nalogu Khuena Héderváryja. Iz ovog popisa objavljujemo imena mlinara i mlinarica, većinom vodeničara koji su radili na području Komore, pa i na hrvatskoj obali Drave. Izuzeto je Međimurje koje je bilo pod mađarskom upravom, pa popis nije izvršen na tom prostoru. Vrijeme popisa 1890., odnosno 1891. vrijeme je kada parni mlinovi počinju potiskivati vodenice i potočare što izaziva velike poremećaje u radu malih mlinova, tj. vodenica i potočara a rezultira velikom ponudom mlinara bez posla.

²⁷ Objavljena je i posebna monografija o obitelji Braun u Đurđevcu.

²⁸ V. MIHOLEK, Đurđevački mlinovi, 92.

²⁹ V. MIHOLEK, Đurđevački mlinovi. 78-79.

³⁰ Adresar, str. 174

³¹ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, E. WAGNER, Molvarska tradicija čuvanja i njegovanja starih kulturnih i povijesnih vrijednosti u 18. i 19. st., U: Molve, - Ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju, Molve 2010., str. 68-84. Povjesničar književnosti Mario Kolar posvetio je najveću pažnju svećeniku Đuri Kolaru., (Molve, 16. XII. 1893. - Molve 1917.) svećenik. Od 1916. kapelan u župi Pregrada. no obolio od tuberkuloze i nakon kraćeg rada u Selnici umro u Molvama 6. svibnja 1917. Pod pseudonimom Đuka Klarinić objavio je pripovijetku Dravski mlinar. (Hrvatska prosvjeta, 3/1916., br. 4-6, str. 161-171 i br. 7-10, str. 258-267.) Iako se radi o nesretnoj ljubavnoj priči u njoj ima izvrsnog opisa Drave, njenih voda i jedne vodenice. (Mario KOLAR, Uvod uz molvasku književnost, U: Molve - ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju, Molve, 2010., str. 174).

Iako o vodenicama imamo više radova, pri čemu treba osobito istaknuti rad Vladimira Miholeka i Miroslava Dolenca Dravskog, ipak *Adresar*, objavljen 1891., donosi brojna imena ljudi koji su se deklarirali kao mlinari i koji su većinom radili u vodenicama i mlinovima sličnog tipa, a samo neki u parnim mlinovima koji su još bili rijetki. Vodenice su gotovo imale ulogu kavana jer su se tu okupljali ljudi čekajući da im se samelje njihovo žito. Zbog žuborenja vode i okretanja vodenog kola u zelenom krajoliku ljudi su voljeli vodenice pa su neke mukotrpno održavane do danas, iako ih je vrijeme pregazilo i iako je brašno nastalo tom meljavom bilo loše. Mlinari su bili vrlo brojni. Najviše se ljudi bavilo krčmarenjem, ali odmah iza toga nalaze se postolari, čizmari, opančari a onda krojači i mlinari. Ti mlinari su različiti po svojem stručnom zvanju, narodnosti pa čak i spolu. No bilo ih je previše. Broj onih koji su se bavili mlinarstvom je prevelik s obzirom na urod žitarica, tj. žita i kukuruza koji su se mljeli u vodenicama. Stoga je mlinarstvo kao zanimanje bilo vrlo nesigurno.

Iako mi danas vrijeme polustoljetnog postojanja Hrvatsko-ugarske nagodbe ocjenjujemo uglavnom negativno, činjenice i analiza pokazuju da je to vrijeme dugotrajnog mira koji je omogućio izvanredan gospodarski napredak čitavog područja. Vodeni put Dravom a onda i izgradnja željezničkih pruga od Nagy Kanisze do Zagreba, a 1873. i do Jadrana omogućava izvoz žita odnosno brašna iz Podravine. Nalazeći se u samom srcu Monarhije Podravina više nije bila izvan okvira svjetske trgovine te je postala pristupačna stranim trgovcima i poduzetnicima koji dolaze ne samo sa svojim kapitalom već i novim idejama. Suprotno ustaljenom mišljenju da se je za vrijeme Hrvatsko-ugarske nagodbe izgrađivao samo Zagreb, Podravina ukazuje da se je i taj prostor modernizirao. Analiza pokazuje da je industrijalizacija zahvatila Podravinu upravo na prijelazu stoljeća i da poslije 1918. gubi na zamahu. U Podravini su u tom vremenu otvorene mnoge radionice i trgovine, proradile su brojne zadruge, a bilo je ponešto i industrije za čiji rad su dozvole dobivali miljenici režima. Dakako tijekom trajanja Hrvatsko-ugarske nagodbe odnos prema proizvodnim i trgovinskim djelatnostima nije bio isti i uvijek je trebalo mnogo raditi i truditi se da se ostvari zadovoljavajući višak vrijednosti. No svakako blizina Mađarske djelovala je pozitivno na obrtništvo i trgovinu krajeva uz Dravu što se osobito odrazilo na mlinarstvu. Nakon Prvog svjetskog rata to je prekinuto i veze su postale rijetke. Dakako industrijalizacija i izgradnja velikih mlinova u Ludbregu, Koprivnici, Novigradu Podravskom, Virju, Đurđevcu, Kloštru, Kozarevcu i Virovitici unijela je velike promjene u strukturi mlinova, te je broj vodenica opao, a s njima i broj zaposlenih u njima ali neke su se ipak održale zahvaljujući višestoljetnom životu uz Dravu. Vodenice i plodna zemlja uz Dravu stvorile su život koji su nam oslikali naivni slikari Kovačić i Večenaj i za koji je šteta da smo ga izgubili.

Tabela 5. Broj mlinara i mlinarica na području varaždinskog, ludbreškog, koprivničkog i đurđevačkog kotara 1890. godine.

Kotar	Mlinara	Mlinarica	Ukupno
Varaždinski	48	3	52
Ludbreški	65	2	67
Koprivnički	106	5	111
Đurđevački	88	3	91
Ukupno	307	13	321

Iz ove izvedene tabele vidimo da je najviše mlinara bilo u koprivničkom kotaru iako je stanovništvom bio najbrojniji đurđevački kotar. Posljedica je to razvoja grada Koprivnice koji je željezničkom prugom 1873. bio vezan sa Srednjom Europom i Jadranom, pa se u njemu naglo razvila i trgovina žitom i meljava. Mlinarstvo je bilo većinom muško zanimanje. Mlinarica je bilo svega 13. Iz imena i prezimena mlinara možemo zaključiti da je ponajviše bilo domaćih ljudi, ali da se infiltriraju i brojni stranci, uglavnom s njemačkog i mađarskog te češkog govornog jezika. Upravo zbog ovog povijesnog nasljeđa trebalo je nastojati razvijati ovu privrednu djelatnost i prilagoditi ju danas zahtjevima modernog vre-

mena te se uključiti u izvoz žitarskih proizvoda u Srednju Europu. Velik broj mlinara je u Podravini osnovalo mlinove raznih vrsta i do 1941. je gotovo svako mjesto imalo mlin iako Podravina nije imala većih površina zasađenih žitaricama.

SUMMARY

The article deals with milling in the area from Varaždin to Virovitica. There were numerous water mills in the area, both those on the Drava River and those on smaller streams. Article presents records of millers from the Directory of Craft and Business, published in Zagreb 1891. large amount of millers established mills of various types and by 1941 every community in Podravina had its own mill although it had no large areas planted with cereals.

Ekonomska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic History and Environmental History

Tema broja / Topic

Ekohistorija rijeke Drave
Environmental History of the Drava River

Volumen XV. / Broj 15
Zagreb – Samobor 2019
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic History and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR – 10000 Zagreb
tel.: +385/1/4092-148, fax: +385/1/4092-879
sites.google.com/site/ekoekohist/

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnik / Co-publisher:

Ekohistorijski laboratorij Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
www.ffzg.unizg.hr; http://ckhis.ffzg.unizg.hr/

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:

Hrvoje Petrić

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moaćanin,
Hrvoje Petrić, Drago Rokсандić, Mirela Slukan Altić, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Rokсандić – president/predsjednik (*Zagreb*), Daniel Barić (*Le Havre-Pariz, Francuska*), Marija Benić Penava (*Dubrovnik*), Slaven Bertoša (*Pula*), Zrinka Blažević (*Zagreb*), Tatjana Buklijaš (*Auckland, New Zealand*), Ljiljana Dobrovšak (*Zagreb*), Goran Đurđević (*Požega*), Josip Faričić (*Zadar*), Borna Fürst Bjeliš (*Zagreb*), Boris Golec (*Ljubljana, Slovenija*), Hrvoje Gračanin (*Zagreb*), Paul Hirt (*Tempe, SAD*), Andrej Hozjan (*Maribor, Slovenija*), Egidio Ivetic (*Padova, Italija*), Silvije Jerčinović (*Križevci*), Karl Kaser (*Graz, Austrija*), Isao Koshimura (*Tokio, Japan*), Marino Manin (*Zagreb*), Christof Mauch (*München, Njemačka*), Kristina Milković (*Zagreb*), Ivan Mirnik (*Zagreb*), Mirjana Morosini Dominick (*Washington D.C., SAD*), Géza Pálffy (*Budimpešta, Mađarska*), Daniel Patafta (*Zagreb*), Hrvoje Petrić (*Zagreb*), Lajos Rácz (*Szeged, Mađarska*), Gordana Ravančić (*Zagreb*), Marko Šarić (*Zagreb*), Mladen Tomorad (*Zagreb*), Jaroslav Vencalek (*Ostrava, Češka*), Milan Vrbanus (*Slavonski Brod, Zagreb*), Frank Zelko (*Honolulu, SAD*), Zlata Živaković Kerže (*Osijek*), Ivana Žebec Šilj (*Zagreb*)

UDK oznake članaka / Article's UDC markups:

Ivica Zvonar

Prijelom / Layout:

Saša Bogadi

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić, Vesna Vlahović-Štetić

ISSN 1849-0190 (Online)

ISSN 1845-5867 (Tisak)

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2019.

Adresa uredništva / Mailing addresses:

Hrvoje Petrić (editor/urednik)
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: hrvoje.petric@ffzg.hr
ili Vinka Vošickog 5, HR-48000 Koprivnica

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja RH

Print supported by Ministry of science and education of Republic of Croatia

Na naslovnici / Cover:

Vodenica Blaža i Vojteka Hrvoića iz Ferdinandovca

Ekonomsku i ekohistoriju referiraju:

CAB Abstracts

HISTORICAL ABSTRACTS, ABC CLIO Library, Santa Barbara, California, USA

AMERICA: HISTORY AND LIFE, Washington, USA

JOURNAL OF ECONOMIC LITERATURE (JEL), Pittsburgh, USA

CENTRAL AND EASTERN ONLINE LIBRARY, Frankfurt am Main, Deutschland

ECONLIT – AMERICAN ECONOMIC ASSOCIATION, Nashville, USA